

pohřbena, bude přivedena k novému životu. Snad můžeme vytvořit jinou teorii, která paradox zodpoví; avšak neexistuje teorie, která nám navždy a s jistotou umožní zdařilou hádanku potlačit. Můžeme tudíž zastávat jak to, že čas není složen z různých nyní, tak také to, že toto přesvědčení může být vážně zpochybněno. Kvůli této základní pochybnosti musíme připustit, že Zénónův šíp se může znovu vynořit jako vážná výzva pro ty, kdo jako Aristotelés nebo jako my věří ve změnu.

4

Přirozenost člověka

4.1 Duše¹

Duše byla tradičně považována za princip živých bytostí. Aristotelés uvádí, že se k ní tradice obracela především tehdy, když chtěla vysvětlit dva pozoruhodné rysy animálního života: schopnost pohybovat se a schopnost poznávat, tedy vnímat a myslet.² Avšak předchozí myslitelé pojímali duši jako nezávislou věc, kterou spojovali s tělem, aniž by vysvětlili, jak má být obojí k sobě vztaženo.³ Aristotelés je přesvědčen, že s oporou ve svém rozlišení mezi formou a látkou může podat přiměřené vysvětlení duše a jejího vztahu k tělu. Duši definuje jako „formu přírodního těla, které má v mohoucnosti život“.⁴ Jelikož forma živého těla je jeho přirozeností, ukazuje se, že duše je přirozeností živých věcí – vnitřním principem změny a klidu.

Forma je skutečností těla, látka je mohoucností, takže duše je skutečností živého organismu. Avšak Aristotelés rozlišuje různé stupně skutečnosti.⁵ Využívá rozlišení mezi tím, když si někdo osvojil uspořádaný celek vědění (*ἐπιστήμη*, *epistémé*), a skutečným uplatňováním tohoto vědění. Naše vědění lze oprávněně považovat za něco skutečného, protože pokud někdo pokročil za pouhou schopnost se něčemu naučit, získal skutečné vědění. Nezbyvá nic, co bychom měli ještě učinit, máme-li být schopni toto vědění rovněž uplatňovat, kdykoli budeme chtít. Přesto se zdá, že tím

¹ Vhodná četba k částem 4.1 a 4.2: Aristotelés, *De an.* I,1–2; II,1–12.

² *Tamt.*, I,2,403b25–27; III,3,427a17–19.

³ *Tamt.*, I,3,407b13–26.

⁴ *Tamt.*, II,1,412a20–21.

⁵ *Tamt.*, II,1,412a10, 22; *srv.* II,5.

ještě nedosahujeme toho stupně skutečnosti, na jakém stojí uplatňování tohoto vědění samo. Pokud rozumově nahlížíme, je naše vědění aktivní, zatímco pokud ne, je naše vědění způsobilostí stát se činnými – a rozumově nahlížet –, budeme-li chtít. Analogicky žijí organismy na různých rovinách činnosti. Když bdí, žijí činně, když spí, zůstávají při životě, ale své životní síly uplatňují velmi slabě. Duše je, říká Aristotelés, *první skutečností* živého těla.⁶

Je-li duše formou, pak je podle Aristotela rovněž vyřešen problém, jak je spjata s tělem. Forma a látka nejsou dvě zvláštní přísady, jež po smíchání vytvoří živý organismus. Organismus sám je jednotou, na niž lze z hlediska filosofické reflexe pohlížet jako na spojení aspektu formálního a látkového:

„Proto také odmítáme jako nadbytečnou otázku, zda je duše a tělo jedno; jako bychom se měli ptát, zda vosk a jeho tvar a obecně zda látka nějaké věci a to, co je z ní, jsou jedno. Jednota má mnoho významů..., ale jejím nejvlastnějším významem je skutečnost.“⁷

! Duše není speciální příměsí, která vdechne do bezduchého těla život. Jde o určitý aspekt živého organismu a živý organismus je paradigmatem činné jednoty.

○ To je jeden z důvodů, proč je organismus považován za podstatu. V době, kdy Aristotelés sepisoval své rané dílo *Kategorie*, mu jednotlivý organismus sloužil za vzor: byl „podstatou v nejsvrchovanějším, prvním a v nejsilnějším smyslu“.⁸ Organismus sám je totiž podmětem – vlastnosti se vypovídají o něm, a jsou tudíž na něm ve svém bytí závislé; organismus sám je místem skutečnosti. „Zdá se,“ tvrdil v tomto díle Aristotelés, „že každá podstata znamená ‚toto něco‘.“⁹ Výrazu „toto něco“ užíval jako technického termínu pro konečný, ontologicky nezávislý úsek skutečnosti.

⁶ Tamt., II,1,412a27–28, b5.

⁷ Tamt., II,1,412b6–9; srv. II,1,413a3–7; II,2,414a19–28.

⁸ Aristotelés, *Cat.* 5,2a11.

⁹ Tamt., 3b10. Výraz τόδε τι (*tode ti*) překládám doslova jako „toto něco“, zatímco oxfordský překlad uvádí jednoduše „toto“. Dávám přednost doslovnému překladu, jakkoli je podivný, neboť, jak se ozřejmí, jde o technický termín Aristotelovy metafyziky. Viz níže, oddíl 6.6.

Uspořádání jednotlivého organismu dávalo tomuto organismu jeho určitost; to, že byl podmětem vlastností, a nikoli sám vlastností spočívající na podmětu, mu zajišťovalo ontologickou přednost. V době, kdy Aristotelés sepisoval *Kategorie*, ale dosud neobjevil rozdíl mezi formou a látkou.¹⁰ Když však již měl toto rozlišení po ruce, nezbylo mu než otázku, co považovat za první podstatu, znovu promyslet. Pokud je totiž jednotlivý organismus složeninou látky a formy, bude ve svém bytí záviset na své formě neboli duši. Otázku, co považovat za první podstatu, nechme nyní stranou. V době, kdy tvořil spis *O duši*, však Aristotelés uznával, že přinejmenším v *nějakém* smyslu je duše podstatou.¹¹ Neboť, jak uvádí, individuální organismus je „tímto něčím“ na základě své formy neboli bytnosti. Látka postrádající formu nemá žádnou definici a nemůže být o sobě, a tudíž ji nelze považovat za „toto něco“. Přítomnost formy, bytnosti či duše propůjčuje organismu právě ten stupeň určitosti a nezávislosti, který má.

Avšak právě proto, že duše a tělo musí v živém organismu tvořit jednotu, je obtížné je rozlišit.¹² Původním modelem pro rozlišení formy a látky byly výrobky; a je zřejmé, v jakém smyslu řemeslník vkládá formu do oddělené látky. V případě živých organismů jsou naproti tomu látka a forma vzájemně úzce svázány – není žádná zvlášť existující a trvající látka, do níž by mohla být tu a tam vložena duše. Látka živého organismu je, zdá se, vsutku závislá na svém oduševnění, jinak by nebyla látkou, kterou je. A daný typ duše, například lidská duše, vyžaduje, jak se zdá, zvláštní typ látky.¹³ Živý organismus je jednotou v tak silném smyslu, že skutečnou výzvou pro Aristotela není ukázat, jak duše a tělo tvoří jednotu, nýbrž spíše ukázat, jak může být tato jednotu vůbec považována za složeninu dvou aspektů, duše a těla.

¹⁰ Viz A. Code, *Aristotle: Essence and Accident; On the Origins of Some Aristotelian Theses about Predication*.

¹¹ Aristotelés, *De an.* II,1,412a8, b10–11.

¹² Viz J. L. Ackrill, *Aristotle's Definition of Psychē*; a viz výše, oddíl 2.1.

¹³ Aristotelés, *De an.* II,2,413b25–27.

Aristotelés si byl tohoto problému vědom. Nelze říci, že by jednoduše přenesl rozlišení z oblasti, v níž dává smysl, do oblasti, v níž smysl nedává, a že by přitom vůbec nechápal, čeho se tím dopouští. Měl pádný důvod myslet si, že rozlišení mezi formou a látkou může být obhájeno i v oblasti života. Duše je podstatou, říká Aristotelés, ve smyslu bytnosti těla neboli „toho, čím je mu být“;¹⁴ totiž podstata v souladu s *logem*. Bytnost neboli *logos* něčeho je, jak jsme viděli, řádem, a to takovým řádem, jenž je poznatelný. Jak uvidíme později, mysl uchopuje nějakou věc tím, že přijímá její *logos*. Existuje tedy obrácený postup vedoucí od myslí ke světu, který představě formy čili duše živého organismu poskytně obsah. Zkoumáním živého, prospívajícího organismu naše mysl dospívá k uchopení formy, jež je v organismu uskutečněna. Filosofickou reflexí nad tím, co jsme se o daném organismu dozvěděli, nabýváme vhledu do toho, co forma organismu je.

Aristotelés se domníval, že lze – alespoň pro začátek – vyjít z analogie mezi uměním a přírodou. Máme si představit, že výrobek, sekera, je živým organismem.¹⁵ Její bytností pak bude schopnost štípat dříví. Pokud by někdy nezrušitelně pozbyla této způsobilosti, nebyla by již nadále sekerou, nanejvýš snad podle jména. Obdobně vezmeme-li jednotlivý orgán, například oko, bude jeho bytností způsobilost vidět. Oko je dobrý příklad: můžeme si představit, že látka nějakého oka zůstala více méně netknutá i poté, co oko ztratilo schopnost zraku. (Představme si oko slepého člověka anebo oko ponořené v láhvi formaldehydu.) Oko je určitým materiálním orgánem, jenž má schopnost zraku – jakmile ztratilo svou schopnost, není již okem. Otázkou je, zda se Aristotelovi může podařit rozšířit tuto analogii tak, aby zahrnovala živý organismus jako celek. Duše je podle něj skutečností v tom smyslu, v jakém jí je zrak nebo schopnost nástroje.¹⁶ Pokud tedy můžeme poznat, co je charakteristickou činností organismu jako celku, pak duše bude představovat schopnost tuto činnost vykonávat.

¹⁴ Tamt., II,1,412b10–11.

¹⁵ Tamt., II,1,412b12–413a7.

¹⁶ Tamt., II,1,413a1.

Avšak jak můžeme zkoumat nějakou *schopnost*? Aristotelés považuje za nenahraditelné co možná nejpozornější zkoumání výkonů nejrůznějších schopností a pozorování, jak se uplatňují. Z jeho hlediska byla všechna dosud podaná vymezení duše příliš abstraktní. Můžeme říci, že duše je formou živého těla, avšak pokud přitom zároveň nechápeme, jak lze zřetelně odlišit u živého organismu formu od látky, pak nám naše vymezení pomůže pramálo. Aristotelés se proto na své vymezení příliš nespolehá a volí obrácenou strategii. Pouští se do detailního zkoumání duše jakožto schopnosti živých věcí vést svůj život, aby pak objasnil, co tvoří formu živé věci. Je podle něj směšné stanovit absolutně obecnou definici toho, co duše je.¹⁷ Spíše se musíme podívat na činnosti různých typů živých organismů – rostlin, živočichů a člověka. Objevujeme přitom, že schopnosti, z nichž duše sestává, vytvářejí hierarchii: schopnost výživy, růstu a rozmnožování sdílejí všechny živé věci; živočichové se odlišují od rostlin tím, že mají navíc vnímání; někteří živočichové se od zbytku odlišují způsobilostí pohybovat se; a člověk se od ostatních živočichů svou schopností zabývat se praktickým a teoretickým usuzováním. Aristotelés se domnívá, že vzhled do lidské přírozenosti nejsnáze získáme zkoumáním výkonu všech uvedených schopností.

V následujícím se soustředíme na vyšší duševní mohutnosti: vnímání, schopnost pohybu a poznání. Stojí nicméně za to poznamenat, že i v těch nejzákladnějších životních funkcích, ve výživě a rozmnožování, spatřoval Aristotelés stopu božského:

„... pro každou živou bytost, jež se normálně vyvinula ..., je nej-přirozenější činností, že vytváří jinou bytost podobnou sobě, kdy živočich vytváří živočicha, rostlina rostlinu, tak aby mohly, nako-lik to příroda umožňuje, mít účast na věčném a božském. To je cíl, o něž usilují všechny bytosti, pro něž konají cokoli, co jejich přírozenost umožňuje... Jelikož pak žádná živá bytost nemůže mít účast na tom, co je věčné a božské na základě nerušené trvalosti (poněvadž nic, co je pomíjivé, nemůže navždy zůstat jedním a tímž), snaží se tohoto cíle dosáhnout jediným jím možným způ-

¹⁷ Tamt., II,3,414b25. Viz též I,1,402a10–22, 402b21–403a2.

sobem, a úspěch je možný v různé míře; tedy vlastně nepřetrává jakožto právě týž jednotlivec, nýbrž trvá ve svém bytí v něčem, co je *jako* ona sama; není sice jedna počtem, ale je *jedna druhem*.¹⁸

Aristotelés předpokládá ve formě živých věcí jakousi snahu formu zachovat. Ačkoli je jednotlivý organismus smrtelný, bude hluboce motivován zachovat bytí svojí formy prostřednictvím onoho „nejpřírozenějšího“ činu: rozmnožování svého druhu. V čem spočívá ona božskost? Je pravda, že podle Aristotela je věčnost známkou božskosti; není však pro božskost dostačující. Látka je věčná v tom smyslu, že není ani stvořena, ani nebude zničena, avšak přesto ji Aristotelés nepovažuje za božskou. K tomu, abychom považovali zachování formy za něco božského, potřebujeme hlubší důvod. V tuto chvíli tento důvod ještě nepodám. Zmiňuji jej zatím jen jako výzvu našemu porozumění Aristotelovi – nemůžeme si zjednat přístup do Aristotelova světa dříve, než pochopíme, jak má organismus, nakolik mu to jeho přírozenost umožňuje, podíl na božském tak základní životní činnosti, jako je rozmnožování.

4.2 Vnímání

Aristotelovou strategií je objasnit formu živých organismů prostřednictvím zkoumání jejich charakteristických činností, zejména vnímání a pohybu. A přesto když shrnuje to, k čemu dochází v aktu vnímání, znovu odkazuje na formu:

„Smyslová mohutnost je to, co má schopnost přijímat do sebe smyslové formy věcí bez látky způsobem, jakým kus vosku přijímá otisk pečetiho prstenu bez železa nebo zlata; otištění vytváří bronzová nebo zlatá pečeť, ale nikoli jakožto bronz nebo zlato. Podobným způsobem je také smysl ovlivňován tím, co je barevné, co má chuť a co je hlasité, ale nikoli nakolik je každé tím, čím je, nýbrž nakolik je toho či onoho druhu, a podle příslušného *logu*.“¹⁹

¹⁸ Tamt., II,4,415a26–b7 (zdůraznění J. L.). (Výraz εἶδει δ' ἔν, *eidei d' hen*, překládám jako „jedna druhem“, zatímco oxfordský překlad uvádí „specificky jedna“.)

¹⁹ Tamt., II,12,424a17–24. (Výraz αἰσθησις, *aisthésis*, zde překládám jako

Zdálo by se, že se Aristotelés snaží vysvětlit formu odkazem na formu. Forma živého zvířete – přinejmenším jeho schopnost zakoušet pomocí vnímání – je charakterizována svojí způsobilostí přijímat formy. Aristotelés užívá analogie s voskovou tabulkou a otisky do ní již podruhé. Poprvé ji užil s cílem ukázat jednotu složeniny formy a látky. Podobně zde naznačuje analogie jednotu smyslové mohutnosti se smyslovou formou, již přijímá. Ale formu, již je duše, nelze pochopit, dokud nepochopíme, co pro smyslovou mohutnost znamená přijmout smyslovou formu věci.

Je důležité nezaměňovat *smyslovou* formu věci s její formou. Například smyslová forma stromu se projevuje za prvé v tom, že strom vypadá jako strom, a za druhé v jeho způsobilosti přimět vhodného pozorovatele, aby jej vnímal jako strom. Forma stromu je naproti tomu jeho přírozeností neboli bytností. Smyslová forma je samozřejmě výrazem formy, neboť k tomu být stromem patří také vypadat jako strom. Avšak skutečnost stromu se nevyčerpává tím, jak vypadá. Být stromem obnáší více, než se může zdát pouhému oku. Pokud má však vnímání poskytovat náležité povědomí o světě, musí existovat strukturální podobnosti mezi fyzickými předměty na straně jedné, a vědomými stavy pozorovatele vztahujícími se k takovým předmětům na straně druhé. Pokud by strom nenesl žádnou strukturální podobnost se stavem vnímání, v němž se nachází osoba, jež na strom hledí, pak by nebyl důvod nazývat stav mysli této osoby *vnímáním* stromu. Aristotelés se snaží svým pojmem smyslové formy uchopit tuto strukturální podobnost, již zaručuje právě již sama představa vnímání.

Aristotelés musí podat vysvětlení smyslového vnímání v pojmech své obecné teorie změny. Důvod pro to je dvojitý. Za prvé, když si pomocí svých smyslů uvědomujeme nějakou část světa, zakoušíme změnu, již podléhá náš poznávací stav – například když uvidíme strom, uvědomíme si, že vidíme strom. Za druhé, když se pokoušíme tuto změnu stavu vysvětlit, zdá se, že ji musíme připisat vnější příčině, totiž vnímanému předmětu. Podle Aristotelovy

„smyslová mohutnost“, na rozdíl od oxfordského překladu, jenž uvádí „mysl“; výraz λόγος, *logos*, ponechávám nepřeložen, zatímco oxfordský překlad uvádí „forma“.)